

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/kj/2024.3.16>

Беззубов Д. О.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії вищої освіти України,
провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління
та адміністративного права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

Коваль М. В.,

доктор військових наук,
головний науковий співробітник науково-дослідного управління розвитку
автоматизованих систем управління збройними силами
науково-дослідного центру розвитку автоматизації та безпілотних систем
Центрального науково-дослідного інституту ЗСУ

ЯКІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В СФЕРІ ПРОТИДІЇ ПОДАТКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. Досліджуються управлінські аспекти забезпечення якості і ефективності діяльності органів державної влади з позицій класичного адміністративного права, аналізуються системи протидії податковим правопорушенням як фактор, що формує підґрунтя розвитку науки адміністративного права, визначаються елементи впливу такої діяльності на стан режиму законності та правопорядку. Увага акцентується на такому аспекті якості і ефективності, як захист правопорядку та забезпечення економічної безпеки держави, що формують галузеві особливості реалізації норм адміністративного права. Відсутність прикладної бази досліджень категорії якості та ефективності в діяльності органів виконавчої влади, слабо розвинена теорія та практика впровадження напрацювань науки в практичне правове поле, правовий нігілізм у законодавчій роботі та зниження кількості й кваліфікації управлінських кадрів органів виконавчої влади підвищують ступінь загроз і ризиків розвитку держави в цілому. Формування окремого напрямку досліджень кількісних і якісних показників діяльності органів виконавчої влади та впровадження результатів наукових надбань у практичне правове життя є основою для адекватного розвитку суспільства та держави, особливо в мовах зовнішньої агресії.

Якість та ефективність адміністративно-правового забезпечення діяльності органів виконавчої влади в сфері протидії податковим правопорушенням залежать від кількох ключових чинників. По-перше, наявність стабільної та чіткої законодавчої бази, яка регулює податкові відносини, грає важливу роль у забезпеченні правового порядку. По-друге, кадровий потенціал, включаючи професійну підготовку співробітників, значно впливає на якість контролю. Також важливими є технологічні засоби, які дозволяють здійснювати автоматизований моніторинг та аналіз даних, а також міжвідомча взаємодія, що забезпечує комплексний підхід до вирішення проблем податкових правопорушень. Додатково, фінансування та ресурси, які виділяються на боротьбу з правопорушеннями, а також активна участь громади у контролі за діяльністю органів влади, сприяють підвищенню прозорості та підзвітності. Сприятливий психологічний клімат в організаціях також є важливим аспектом, що впливає на ефективність роботи. Таким чином, інтеграція цих чинників може значно поліпшити якість адміністративно-правового забезпечення в цій сфері.

Ключові слова: адміністративне право, функція, якість, ефективність, обачність, податкові правопорушення.

Bezzubov D. O., Koval M. V. The quality and effectiveness of administrative and legal support for the activities of executive authorities in the field of combating tax offenses

Abstract. The managerial aspects of ensuring the quality and efficiency of the activities of state authorities are studied from the standpoint of classical administrative law, the systems of combating tax offenses are analyzed as a factor that forms the basis for the development of the science of administrative law, and the elements of the influence of such activities on the state of the regime of legality and law and order are determined. Attention is focused on such aspects of quality and efficiency as the protection of law and order and ensuring the economic security of the state, which form the sectoral features of the implementation of the norms of administrative law. The lack of an applied base of research in the category of quality and efficiency in the activities of executive authorities, poorly developed theory and practice of implementing the achievements of science in the practical legal field, legal nihilism in legislative work and a decrease in the number and qualifications of managerial staff of executive authorities increase the degree of threats and risks to the development of the state in as a whole. The formation of a separate direction of research on quantitative and qualitative indicators of the activity of executive authorities and the implementation of the results of scientific acquisitions in practical legal life is the basis for the adequate development of society and the state, especially in the languages of external aggression.

The quality and effectiveness of the administrative and legal support of the activities of the executive authorities in the field of combating tax offenses depend on several key factors. First, the presence of a stable and clear legal framework that regulates tax relations plays an important role in ensuring the legal order. Secondly, the personnel potential, including the professional training of employees, significantly affects the quality of control. Also important are technological tools that allow automated monitoring and data analysis, as well as interdepartmental interaction, which provides a comprehensive approach to solving the problems of tax offenses. In addition, the funding and resources allocated to the fight against crimes, as well as the active participation of the community in monitoring the activities of authorities, contribute to increased transparency and accountability. A favorable psychological climate in organizations is also an important aspect affecting work efficiency. Thus, the integration of these factors can significantly improve the quality of administrative and legal support in this area.

Key words: *administrative law, quality, efficiency, prudence, tax offenses.*

Постановка проблеми. Питання і проблема якості і ефективності державного управління в системі забезпечення економічної безпеки держави є центральною з позицій дотримання законодавства в сфері економічної діяльності.

Структура адміністративного права як класичної галузевої науки дозволяє нам стверджувати про те, що якість і ефективність є частиною нормативного забезпечення діяльності органів виконавчої влади, формування режиму правопорядку в діяльності органів виконавчої влади.

Метою статті є визначення якості та ефективності адміністративно-правового забезпечення діяльності органів виконавчої влади в сфері протидії податкових правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для об'єктивного та повного розгляду основних понять та елементів адміністративно-правового забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії податкових правопорушень необхідно зазначити, що окремими питаннями діяльності органів державної влади щодо профілактики правопору-

шень були предметом наукових досліджень таких відомих вчених-адміністративістів як: В.Б. Авер'янова, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарука, С.В. Ківалова, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінного, Т.О. Мацелика, Ц.А. Ямпольскої та багатьох інших. Однак, поняття та елементи адміністративно-правового забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії податкових правопорушень комплексно не розглядались.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії податкових правопорушень – це система правових заходів спрямованих на убезпечення суспільства від податкових правопорушень; які виконуються через правоохоронну діяльність відповідних органів державної влади, що направлена на попередження та спрямована проти вчинення податкових правопорушень.

Стосовно вдосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії податкових правопорушень, яке на нашу думку склада-

ється із двох основних складових, а саме: нормативно-правове та інформаційно-аналітичне забезпечення, більш детально буде розглянуто у наступних підрозділах.

Якість та ефективність предмету нашого дослідження забезпечується через встановлення наступних дефініцій:

– адміністративно-правове забезпечення в системі правового забезпечення – це система правових заходів спрямованих на урегулювання суспільних відносин адміністративно-правовими нормами;

– господарювання – це суспільно-корисна діяльність фізичних та юридичних осіб, яка здійснюється на власний розсуд та спрямована на організацію виробництва благ;

– проступок у сфері господарювання – це винне, протиправне, умисне діяння фізичної або юридичної особи, яке суперечить встановленим нормам порядку управління фінансово-господарською діяльністю, завдає суттєвої шкоди економічній безпеці країни, матеріальну і моральну шкоду інтересам держави та за яку підлягає притягненню до відповідальності;

– протидія податкових правопорушень – комплекс профілактичних та попереджувальних заходів спрямованих на забезпечення економічної безпеки у сфері господарської діяльності та здійснюється суб'єктами протидії податкових правопорушень;

– правоохоронні органи – це органи державної влади, які створені у передбаченому Законом порядку, мають відповідний адміністративно-правовий статус щодо здійснення правоохоронної діяльності, яка являється їх основною функцією;

– діяльність органів державної влади щодо протидії податкових правопорушень – це правоохоронна діяльність органів державної влади, яка направлена на попередження та спрямована проти суспільно-шкідливих, протиправних діянь у сфері господарювання;

– адміністративно-правове забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії податкових правопорушень – це система правових заходів спрямованих на убезпечення суспільства від податкових правопорушень; які виконуються через правоохоронну діяльність відповідних органів держав-

ної влади, що направлена на попередження та спрямована проти вчинення податкових правопорушень.

Одним із напрямків профілактики податкових правопорушень через забезпечення економічної обачності в адміністративному праві є дослідження функцій, форм та методів діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у економічній обачності.

Функція державного управління – це певний напрям однорідної і цілеспрямованої діяльності виконавчої влади задля досягнення визначеної мети. Функції впливають із завдань управління, а саме сутність управлінських функцій обумовлена комплексом політичних, економічних, соціально-культурних та інших умов, що існують у суспільстві. У функціях безпосередньо виявляється владно-організуючий зміст державного управління, яке здійснюється певних процесуальних формах через постійний інформаційний обмін між суб'єктом та об'єктом управління. Звідси функцію державного управління із забезпечення економічної обачності можна визначити як частину діяльності держави, яку здійснюють на основі закону чи іншого правового акту органи виконавчої влади властивими їм методами за для виконання поставлених перед ними завдань у сфері забезпечення економічної обачності та стабільного стану економіки.

Функції виконавчої влади можна виокремлювати за різними критеріями. Але в аспекті досліджуваної проблеми найдоцільніша є їх класифікація на загальні, спеціальні та допоміжні функції.

Загальними функціями державного управління є прогнозування, планування, організація, регулювання, координація, облік, контроль. Цей розподіл зроблено на підставі внутрішньої технології управлінської діяльності.

Функція прогнозування означає наукове передбачення на основі систематичного дослідження стану, структури і динаміки розвитку суспільних явищ та процесів, властивих суб'єкту й об'єкту управління. Державне управління покликане вирішувати довгострокові, не тільки короткострокові. Але й завдання, виконання яких відбуватиметься в умовах певної невизначеності, тому і потрібна функція прогнозування.

Функція планування полягає у визначенні мети, напрямків, завдань та засобів реалізації тих чи інших проектів суспільного розвитку, а також розроблені програм, за допомогою яких ці плани будуть утілені в життя.

Функція організації має на меті сформувати керуючі та керовані системи, а також зв'язки між ними. Зміст функції організації включає створення органів управління та їх структурних підрозділів, розробку положень про них, підбір і розстановку кадрів тощо. Ця функція діє і при реорганізації чи ліквідації органів управління, підприємств, установ, організацій.

Функція регулювання охоплює поточні заходи впливу на будь-які відхилення від заданих програм. За допомогою регулювання здійснюється безпосереднє управління керованим об'єктом тобто станом економіки та економічної діяльності.

Функція координації забезпечує узгодженість дій усіх суб'єктів системи управління, як внутрішньому середовищі так і зі зовнішніми управлінськими структурами. Ця функція дозволяє більш ефективно організувати співпрацю між різними органами виконавчої влади при забезпеченні економічної обачності як елементу профілактики податкових правопорушень.

Функція обліку пов'язана зі збиранням, передачею, зберіганням і обробленням даних, про діяльність органів управління, витрати ресурсів тощо. Облік є передумовою контролю.

Функція контролю покликана надавати інформацію про дійсний стан справи щодо виконання завдань органами управління. Ця функція є універсальною для всієї управлінської системи. Контроль покликаний постійно.

Спеціальні функції характеризують особливості конкретного суб'єкта чи об'єкта управління. До спеціальних функцій державного управління, що здійснюються на вищому рівні належать:

– забезпечення державного суверенітету й економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави;

– розроблення проекту Закону про Державний бюджет і забезпечення його виконання;

– розроблення та здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального й культурного розвитку держави тощо [1, с. 76].

Спеціальні управлінські функції здійснює Президент України як глава держави. Розмежування функцій існує й на нижчих рівнях виконавчої влади. Так, місцеві державні адміністрації на своїй території забезпечують здійснення таких основних функцій: виконання Конституції та законів України, актів Президента, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; підтримання законності та правопорядку; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку; програм охорони довкілля; підготовка та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; звіт про виконання відповідних бюджетів; взаємодія з органами місцевого самоврядування; реалізація інших, наданих державою чи делегованих відповідними радами, повноважень. [2]

Спеціальні функції можна згрупувати за типами виконуваних – добір та розстановка кадрів, складання бюджету, здійснення довгострокових програм, подолання кризових ситуацій, що стосується забезпечення економічної обачності.

Спеціальні функції поділяють також на види залежно від галузей управління (економіка, соціально-культурна, політична сфера). Подальша диференціація цих функцій через специфіку об'єктів управління здійснення з використанням допоміжних функцій, призначення м'яких є обслуговування загальних і спеціальних функцій. Тобто, допоміжні функції створюють необхідні умови для нормальної діяльності управлінських структур.

Допоміжні функції класифікують на групи: а) у цілепокладаючій діяльності – прогнозування, стратегічне та поточне планування; б) у ресурсному забезпеченні – фінансування, матеріально-технічне постачання, транспортне обслуговування, кадрове забезпечення; в) у регламентуванні управління – координація, організація та контроль [3, с. 87].

Особливість виконавчої влади серед гілок державної влади полягає в тому, що саме в процесі її реалізації відбувається втілення

у життя законів та інших правових актів держави, практичне застосування всіх важелів державного впливу на суспільний розвиток. У найзагальнішому вигляді форма управлінської діяльності це певний спосіб зовнішнього вираження змісту такої діяльності. Форми управління показують, як практично здійснюється управлінська діяльність. А методи – це прийоми впливу органів управління та їх посадових осіб на підпорядковані їм об'єкти. Методи проявляються у формах управління через взаємодію його суб'єктів і об'єктів. Тому метод і форма управління є взаємопов'язаними сторонами єдиного процесу управління. Саме у певній формі певний метод управління виконує роль способу керуючого впливу, тобто форма управління погоджує його методи.

Отже, якість державного управління – це зовнішній вияв конкретних дій які органів виконавчої влади за для вирішення поставлених перед ними завдань. Якщо функції управління розкривають напрями цілеспрямованого впливу суб'єктів на об'єкти управління, то форми управління – це способи реалізації такого цілеспрямованого впливу. Форми управління визначаються характером суспільних відносин, які складаються в процесі виконавчої та розпорядчої діяльності.

Сукупність форм виконавчої влади – це системне утворення, компоненти якого тісно взаємодіють один з одним, проте не є взаємозамінними. За допомогою цієї системи забезпечується підтримка встановленого порядку; використання в інтересах і цілях державного управління потенціалу недержавних структур; гласність і врахування громадської думки; зміцнення режиму законності [4].

Ефективність органів виконавчої влади – це ступінь впливу на суспільні відносини в своїй діяльності з позицій матеріальних та часових затрат на такий вплив.

Ефективність органів виконавчої влади в системі протидії податковим правопорушенням формується через форми управлінської діяльності та їх пряму ефективність.

Форми управління обумовлюються тими юридичними приписами, за допомогою яких держава регулює діяльність виконавчої влади. Вони закріплюються в Конституції України,

законах, указах Президента України, постановах Уряду та інших правових актах. Різноманітність форм державного управління робить актуальною проблему їх класифікації. Найбільш поширеними є дві класифікації: а) за значенням наслідків використання тої чи тої форми (правовий ефект); б) за ступенем правової регламентації процесу їх застосування.

За значенням наслідків, які виникають у результаті використання форм, виділяють правову форму здійснення виконавчої влади і неправову форму її здійснення. Діяльність пов'язана з виданням правових актів, що призводять до виникнення, зміни чи припинення певних адміністративних правовідносин, є правовою формою. Однак значна частина управлінської діяльності не втілюється у правову форму, вона є організаційною формою, яка безпосередньо не викликає якихось юридичних наслідків.

За ступенем правової регламентації виокремлюють такі форми державного управління: видання нормативних актів управління; видання індивідуальних (адміністративних) актів управління; проведення організаційних заходів; здійснення матеріально-технічних операцій; укладання адміністративних договорів (угод); вчинення інших юридично значимих дій [5].

В системній діяльності виконавчої влади щодо забезпечення власних потреб і закупівлі товарів і послуг одним із критеріїв ефективності ми можемо виділити категорію господавської обачності.

У відповідності до форм державного управління ми виділимо наступні форми забезпечення економічної обачності: нормативне забезпечення економічної обачності (видання нормативних актів щодо забезпечення економічної обачності); індивідуальне (адміністративне) забезпечення економічної обачності (регулятивна діяльність органів місцевого самоврядування щодо забезпечення економічної обачності); організаційне забезпечення економічної обачності (проведення нарад, конференцій з питань підвищення ефективності забезпечення економічної обачності, наукове забезпечення економічної обачності); матеріально-технічне забезпечення економічної обачності (закупівля

обладнання, машин і механізмів); договірне забезпечення економічної обачності (укладання договорів на охорону майна фізичних та юридичних осіб державної служби охорони); юридичне (адміністративне) забезпечення економічної обачності (укладання договорів щодо обслуговування певних об'єктів недержавної форми власності щодо протипожежного та хімічного захисту відповідними державними службами).

Видання нормативних актів управління передбачає розпорядчу діяльність, спрямовану на виконання закону шляхом встановлення певних правил у сфері державного управління. Прийняття норм права підзаконного характеру – це адміністративна нормотворчість, яка здійснюється у формі видання нормативних актів управління. Це пояснюється тим, що загальні правила поведінки, сформульовані в законах, не в змозі детально урегулювати всі суспільні відносини. Тому виникає необхідність у конкретизації та правових норм на стадії їх застосування.

За означеними критеріями ми пропонуємо виділити адміністративно-регламентаційні форми актів державного управління забезпечення економічної обачності. До таких актів можливо віднести: видання нормативних актів (нормативне забезпечення) забезпечення економічної обачності (Законів, постанов та інше); підзаконне забезпечення економічної обачності (видання локальних нормативних актів, підзаконного характеру). Видання таких нормативних актів має першочергове значення щодо забезпечення економічної обачності, оскільки регулює не тільки суспільні відносини в звичайних режимах функціонування економіки, а й в умовах профілактики податкових правопорушень.

Видання індивідуальних (адміністративних) актів управління є близьким до нормативного, але не тотожне йому. Відмінність між ними полягає в тому, що індивідуальні акти управління встановлюють, змінюють або припиняють конкретні адміністративні правовідносини. Вони різняться від нормативних тим, що звернені до конкретних суб'єктів і їх дія припиняється після одноразового застосування (наприклад, видання наказу про призначення державного службовця на посаду) [5].

Індивідуальні адміністративні акти забезпечення економічної обачності спрямовані на регламентацію поведінки окремих фізичних та юридичних осіб, що використовують на законних підставах засоби підвищеної небезпеки (хімікати, мінеральні добрива, отруйні речовини) щодо дотримання відповідних процедур забезпечення економічної обачності (видання ліцензій на виготовлення отруйних речовин).

Проведення організаційних заходів – це необхідна умова управлінської діяльності, оскільки вони спрямовані на забезпечення чіткої та ефективної роботи відповідних структур управління. Стосовно органів виконавчої влади такими заходами можуть бути: роз'яснення змісту певних правових актів або організаційних заходів; інспектування та інструктування підпорядкованих органів і посадових осіб; підготовка та проведення різних нарад, конференцій тощо.

Організаційні заходи забезпечення економічної обачності мають не правові наслідки, а більше інформаційні та суспільні. Такими наслідками є прийняття планів дій в умовах надзвичайних ситуацій, рекомендації конференції та інше. Слід звернути увагу, що організаційне забезпечення економічної обачності має і наукове підґрунтя, оскільки такими заходами є захист дисертацій, що стосуються питань економічної обачності або обачності окремих галузей народного господарства та прийняття висновків спеціалізованих вчених рад і відповідно рекомендацій щодо подальшого розроблення даної тематики. Тобто можливо говорити про науково – організаційну форму забезпечення економічної обачності.

Здійснення матеріально-технічних операцій є найбільш об'ємною частиною управління. Ці операції носять допоміжний характер і обслуговують управлінську діяльність. Матеріально-технічні операції включають підготовку матеріалів для видання правових актів, проведення організаційних заходів, діловодство, складання довідок, звітів тощо.

Матеріально-технічні операції забезпечення економічної обачності складають матеріальне підґрунтя для функціонування служб і відділів забезпечення економічної обачності.

До таких операцій ми можемо віднести: закупівлю обладнання, машин і механізмів, автомобілів за допомогою яких функціонують відповідні служби і відділи підприємств, установ і організацій.

Укладання адміністративних договорів (угод). Договори в адміністративному праві здебільшого є угодами нормативного характеру, тобто встановлюють правила поведінки для широкого кола адресатів, котрі повинні видати правові акти, укласти угоди або здійснити юридично значимі дії. Предметом адміністративного договору є відносини владного характеру, причому лише ті з них, у яких допускається узгодження волевиявлення владних суб'єктів. Суб'єктами такого договору є органи виконавчої влади і місцевого самоврядування та їх посадові особи. Водночас суб'єктами можуть виступати такі особи, які не мають владних повноважень, але є у публічно-правовій сфері носіями деяких владних функцій (трудові колективи, органи самоорганізації населення тощо) [6–8].

Адміністративні угоди спрямовані на забезпечення економічної обачності в окремих сферах суспільного життя. До них ми віднесемо укладання договорів на охорону майна і життя фізичних осіб, охорону майна юридичних осіб, забезпечення обмеженого доступу до певних об'єктів підвищеної небезпеки недержавної форми власності за угоди

між власником об'єкту і державною службою охорони та інше.

Висновки. Як основний висновок потрібно підкреслити, що таке цілеспрямоване підпорядкування поведінки фізичних та юридичних осіб загальнообов'язковим умовам і вимогам економічної обачності є комплексною владною дією органів виконавчої влади та місцевого самоврядування України із адміністративного забезпечення обачності, що утворює систему, яка впливає на поведінку організаційно не підлеглих даним органам фізичних, юридичних осіб. Як правило, воно пов'язане із втручанням в адміністративно-господарську, організаційно-розпорядливу та інші види діяльності вказаних осіб.

Умови, обмеження, дозволи та заборони, що містяться в загальнообов'язкових умовах і вимогах обачності та закріплені в нормах законів й підзаконних нормативно-правових актів, реалізуються в повсякденній діяльності фізичних та юридичних осіб з можливим правомірним використанням ними предметів, явищ та процесів всіх ймовірних джерел фінансування, що адміністративно санкціонуються та контролюються державою в особі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування України, але можуть створити економічну небезпеку конституційним й іншим законним правам та інтересам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: пі-учник: у 2 т. Т. 1: Загальна частина / редкол.: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: Юрид. думка. 2004. 584 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2006. 656 с.
3. Петков С.В. Нормативно-правове забезпечення публічних відносин під час побудови громадянського суспільства в Україні: монографія. Запоріжжя : КПУ, 2011. 104 с.
4. Солов'євич І.В. Державна влада в Україні і місце в ній правоохоронної діяльності: конституційно-правові аспекти : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 „Конституційне право”. Х., 1997. 22 с.
5. Соболев Є.Ю., Горлов Є.В. Органи державної влади як суб'єкт запобігання правопорушенням у сфері господарських відносин. *Напрями удосконалення протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності*: зб. наук. пр. міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26-27 листопада 2010 року). Національний університет ДПС України. К. : Алерта, 2010. С. 394-397.
6. Поняття правового регулювання і його відмінність від правового впливу. *Сфера, основні напрямки і межі правового регулювання. Види, способи і типи прав*. URL: <http://www.refine.org.ua/pageicl-2254-l.html>.
7. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні [Текст]: Навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
8. Адміністративне право України [Підручник для юрид. вузів і фак. / Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гарашук та ін.]; За ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2000. 520 с.